ВІЛЬҐЕЛЬМ І ЯКОБ ҐРІММ

КАЗКИ

ДЛЯ ДІТЕЙ ТА РОДИНИ

Переклад з німецької

ТЕРНОПІЛЬ
"НАВЧАЛЬНА КНИГА – БОГДАН"

ББК 84(4Нім)
Г84

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах
“СВІТОВИД”
заснована 2004 року

Вступне слово *О. Рути, Г. Черниш*

Ґрімм Вільгельм, Якоб
Г84 Казки для дітей та родини. / Пер. з нім. — Матієв Р.І., Кульчицька О.Я.— Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009. — 816 с.— (Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах “Світовид”. Серія друга. Література XIX століття.)
ISBN 966-692-283-5 (б-ка)
ISBN 978-966-10-0737-5
(укр., “Навчальна книга – Богдан”)

ББК 84(4Нім)

Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора перекладу чи видавця.

ISBN 966-692-283-5 (б-ка)
ISBN 978-966-10-0737-5
(укр., “Навчальна книга – Богдан”)

© Видавництво
“Навчальна книга – Богдан”, б-ка,
макет, художнє оформлення, 2009

МАНДРІВКА У КАЗКУ

Запрошуємо вас, любі читачі — дорослі та юні, — в довготривалу казкову мандрівку! Книжка, яку ви тримаєте в руках — «Казки для дітей та родини» — повне зібрання знаменитих казок братів Ґрімм, що вже побачили світ у перекладі більш ніж стома мовами. До сьогодні в Україні, на жаль, із усього доробку — понад 200 казок — відомо небагато, лишень десятків чотири, тих, які переклали видатні майстри Євген Попович та Сидір Сакидон. Наше видання, яке вже давно на часі в Україні — найповніше з українських; метою його було максимально зберегти автентичність оригінальних текстів, що їх збирали і готували до друку всесвітньо відомі брати Вільгельм та Якоб Ґрімм.

Також до видання увійшли спогади Вільгельмового сина — Германа Ґрімм, передмова самих братів Ґрімм та післямова літературознавця Герти Клеппл. Із цих матеріалів можна довідатися про ту добу — кінець XVIII — поч. XIX ст., коли казки збирались, про особисті перипетії доль цих видатних німецьких фольклористів, мовознавців, про їхнє помешкання, відоме у світі як Дім казок братів Ґрімм, та й узагалі про буття їхнього краю — невідомого багатьом українцям куточка Європи, про німецьких казкарів, які творили самі або переповідали...

Брати Ґрімм зібрали, літературно обробили й видали не лише найтиповіші, найпопулярніші європейські сюжети, а й структурну фабульну книжкову казку, жанр якої став згодом називатися у фаховій літературі та побуті не народним, а «ґріммівським». Їхні земляки нині влаштували цілу школу Ґріммознавства, центр якої — на кафедрі германістики Вуппертальського університету. Казки братів Ґрімм не набридають читачеві або ж слухачеві, у них немає прямої моралі та відвертої дидактики, вони стислі, зрозумілі й доступні.

Вільгельм та Якоб Ґрімм були справжніми дітьми доби романтизму — епохи, коли німецька нація переживала велику духовну згуртованість, аби протистояти французькій окупації. Післяреволюційна наполеонівська Франція експансивно утверджувала свою могутність — в жовтні 1806 року Пруссія була розгромлена в битвах під Єною та Ауерштедтом і, за умовами Тильзітського миру, втратила більш ніж половину своїх земель. Під впливом цих історичних подій Німеччину охопив надзвичайний сплеск національної самосвідомості, що максимально зріс під час Визвольної війни 1813 року — він і був основою формування романтичної літератури. Натхненником, який спонукав романтиків виявити увагу до народної поезії та німецької старовини, був видатний вчений-сподвижник Йоганн Готфрід Гердер. Минувшину збирали і фіксували задля того, щоб ясніше побачити своє національне майбутнє. Побачили світ збірники старовинних німецьких пісень, як от «Чарівний хлопчиків ріжок» у записах Клеменса Брентано та

Людвіґа Ахіма фон Арнім, що вельми вплинув на розвиток подальшої німецької поезії; народні книги, сказання, дитячі пісні та ігри, легенди та перекази. Серед тогочасних збирачів народних перлин були також Ґустав Шваб, Людвіґ Бехштейн, Франц фон Поцці, Карл Зімрок та інші. Якоб Ґрімм своєю «Німецькою граматикою» започаткував вирішальний етап у вивченні німецької мови, новаторською була і його «Німецька міфологія». А зібрані братами «Казки для дітей та родини» і «Німецькі перекази» стали перлинами скарбниці європейської культури. Усе те, що було зроблено в першій третині XIX ст. в царині відкриття і поширення німецької старовини, мало колосальне значення для розвитку світової фольклористики, культурології, історії. Письменники-романтики були тотожні з національно-визвольним рухом і реагували на поневолення рідної землі по-своєму, рятуючи найдорожчий код нації — слово. Минуле було для них важливе й цінне передовсім тому, що на відміну від тодішнього сьогодення, становило собою цілісне і гармонійне буття нації, повернутись до якого і мріяли романтики. Історію, мову та національну свідомість брати Ґрімм бачили в нерозривній єдності, а також відстоювали думку, що культура також розвивається і має свою історію. Їхню велетенську працю «Словник німецької мови», перша частина якої після тривалої підготовчої роботи побачила світ 1853 року, було завершено вже без їхньої участі 1961 року її останнім — 380-м випуском.

«Як багато з того, що цвіло в давніші часи, вже немає нині», — переймались долею усної народної творчості брати Ґрімм, адже вже в кінці XVIII — на початку XIX ст. казки потрібно було зберігати. «Їхнє просте існування є достатньою підставою для захисту», — писали вони і невтомно збирали казки впродовж 13 років. Відомо безліч парадоксальних ситуацій, коли їхні казки сприймалися як безіменні фольклорні перлини, навіть не німецькі — так вони і розійшлися по світу, а люди через незнання і недбалість попривласнювали їх собі. А Вільгельм та Якоб Ґрімм дуже потерпали від такого ставлення.

Цікаво простежити розвиток ґріммівської традиції українськими фольклористами-сподвижниками. В Україні інтерес до фольклору також був породжений епохою романтизму — хвилею повернення до національного коріння. Українські збирачі працювали, долаючи безліч перешкод, одначе, в силу певних причин їхні імена, на жаль, не стали всесвітньовідомими. «Народные южнорусские сказки» (1869–1870) в записах Івана Рудченка стали справжньою подією в українській фольклористиці. В цьому виданні упорядник вперше в Україні порушив проблеми публікування та класифікації казок, деякі казки подав у кількох варіантах. 1876 року вийшли друком «Малорусские народные предания и рассказы», упорядковані Михайлом Драгомановим, до яких увійшли записи казок, зібраних А. Димінським, С. Руданським, І. Манжурою та ін. Невдовзі побачило світ семитомне видання «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край»,

видане Павлом Чубинським, другий том якого цілковито присвячено казкам — їх налічувалось там 300. Це видання було удостоєне золотої медалі Російського географічного товариства і медалі Міжнародного конгресу в Парижі.

Казки записували в різні часи по всій Україні: Філарет Колесса — в Підгір'ї, Борис Грінченко — на Чернігівщині, Анатолій Свидницький, Опанас Маркович, Андрій Димінський та Степан Руданський — на Поділлі, Павло Тутковський — на Волині. Величезне наукове значення мають фольклорні матеріали Володимира Гнатюка, опубліковані в 58-и томах «Етнографічних матеріалів з Угорської Русі», куди увійшло 400 казок, 412 легенд, 1348 оповідок з місцевої демонології. В доробку вченого — перший окремий збірник казок про тварин «Українські народні байки» (1916), а також кілька популярних видань казок.

Традиція записувати казки жива і донині, багато що з записаного матеріалу ще й досі чекає свого виходу у світ. Можливо, енергія національної самосвідомості та бережлива любов до народного слова, що струменять із казок братів Ґрімм, надихнуть і українців на нову хвилю національного відродження.

Незвичайної казкової мандрівки зичить усім своїм читачам видавництво «Навчальна книга — Богдан».

Оляна Рута,
Галина Черниш

ПЕРЕДМОВА БРАТІВ ҐРІММ

Нам хотілось би, щоб зібране в цій книзі ви сприймали як окремі колоски, що вціліли після граду чи іншого лиха, посланого небом — лиха, яке знищило дощенту весь посів. Одначе біля низеньких кущиків обіч шляху збереглася місцинка, де окремі колоски залишилися прямі й не полягли, як усі решта. Засвітить знову ясне сонечко — то й вони виростуть, самотні й недоглянуті. Не удостояться вони більше уваги, і не зітне вже їх серп для великих комор. Та не виросли вони нікому не потрібними, бо влітку, коли стануть повні й достиглі, прийдуть бідні руки, які їх шукатимуть, і зв'яжуть бережно, склавши колосок до колоска. Буде їм більша шана, ніж повним спілої пшениці снопам. Понесуть їх додому, і взимку будуть вони поживою для маленьких діток і всієї родини, а можливо, це буде єдине збіжжя на майбутнє.

Таке порівняння спало нам на думку, коли ми побачили, як багато з того, що цвіло в давніші часи, вже немає нині, ба навіть самих спогадів про це вже майже не лишилося. Щоправда, живуть у народі пісні, легенди та перекази, нині видано кілька книжечок з цієї тематики, а тепер побачать світ і ці казки для дітей та родини. Місця біля печі, кухонної плити, на сходах, обряди, які ще проводяться, пасовиська й ліси, оповиті тишею, і передовсім безтурботна фантазія стали тим животворним захистом, що зберігає прадавню мудрість і передає її з одного часу в інший.

Можливо, надійшов саме той час, коли ці казки потрібно зберегти, адже тих, хто їх зберігає, стає все менше. Звичайно, формально казки ще існують, але вже без того таємничого змісту. Так стається, бо постійно відбувається процес змін, які трансформують людину внутрішньо, а казки ж — не люди, і своєї суті змінити не можуть. Самі звичаї все більше видозмінюються, їх стає менше й менше, як стає менше всіх отих сакральних місць у квартирах і по садах, про які розповідали старі малим. До казки починають ставитися недбало, мало того — про неї взагалі згадують з посмішкою, яка хоч і дорога з виду, але насправді мало коштує. Наслідком цього стає процес заміни втаємниченого та сакрального на пустопорожню пишноту. Якщо казки ще десь і існують, то їх просто не сприймають серйозно, не приділяють їм достатньої уваги, дарма — хороші вони чи погані, чи поетичні, а деякі можуть сприймаються розважливими людьми взагалі як вульгарні.

Їх знають, і люблять, і, здавалось би, безпричинну радість приносить уже проста їхня поява. Чудовий і живучий звичай має щось спільне з поезією. А вона, поезія, має щось спільне з усім незабутнім

та незмінним. Вона так само існує незалежно від чиєїсь волі. Взагалі легко помітити, що казка, подібно до поезії, існує лише серед людей, наділених жвавим сприйняттям, не приглушеною дріб'язковою буденністю фантазією. Однак ми не ставимо перед собою мети прославити казку, чи захистити її від думки, що відрізняється від нашої. Вже просте існування казок є достатнім аргументом для їхнього захисту. Казка багатогранно і завжди по-новому радує волю, зворушує та навчає. Сутність казки потребує захисту, бо черпає вона свою снагу з того джерела, що дає життя всьому новому. І навіть якщо б залишилася від цього джерела всього лишень одна-єдина краплина, то це та краплина, яка, окропивши маленький зібганий листочок, змусила б його засяяти в перших променях вранішньої зорі.

Тому крізь ці оповіді іде та внутрішня чистота, яка так приваблює дітей. Послухає чи почитає дитина казку — і ось бачимо її чудесно і духовно збагаченою. Очі в неї стають відразу великі, задумливі і блискучі. Вона відразу стає духовно міцніша, в той час як фізично вона ще така слабка та невміла для цього світу. Ось причина, чому ми нашою збіркою хочемо не тільки висвітлити початки поезії та міфології. Метою була сама поезія — поезія, що живе в казках, надихає та радує того, кого вона може порадувати, навіть якщо це буде книга з виховання. Для такої книги ми не прагнемо абсолютної літературної довершеності, якої сягають шляхом обережного виключення, бо це може зачепити стани в суспільстві або суспільні відносини, як воно все відбувається в житті поміж людьми, так воно має бути показаним і в жодному разі не має бути прихованим. Хоча тут водночас може з'явитися хибна думка, що абсолютно все, написане на сторінках книги, й насправді існує в реальному житті. Ми шукаємо чистоту в правді простого оповідання, яке не приховує нічого поганого. В той же час ми прибираємо у цьому виданні кожен вираз, що не підходить до дитячого віку. Хоча ми не можемо не погодитися з думкою декого з батьків, що є в окремих казках моменти жорстокості, чи щось таке, чого дітям розказувати і читати не варто. Вони можуть потім легко вибрати, що з нашої книжки їм давати, проте загалом не потрібно тривожитися за психічний стан дитини, яка читає чи слухає зібрані нами казки. Ніщо краще не зможе нас захистити краще, ніж сама природа. У природі ростуть ці квіти і ці листочки, різного кольору і форми; тому якщо комусь і не подобається та чи інша форма, той чи інший колір, не може ж він вимагати, щоб листя мало інший колір чи було по-іншому «вирізане». Або ще ось такий приклад, уявіть собі: іде дощ або випала на вечір благодатна роса, і якщо є в якого доброго господаря вазони в хаті і не насмілиться він виставити їх на цю благодать, бо вони занадто чутливі, а воліє їх сам підливати, то не буде ж той господар казати, що дощу і роси взагалі не потрібно. Взагалі ж, відверто кажучи, ми не знаємо (хоча Біблія і стоїть, звичайно, наба-

гато вище) жодної іншої книги, більш здорової та сильної за своєю духовною сутністю книги, яку б написав народ. Правдивий обряд не демонструє нічого лихого, а якраз навпаки, образно висловлюючись, він є свідченням нашої сердечної чистоти. Ось, до прикладу, невинні діти без остраху вказують на зірки, а от дорослі вважають, що цим, бо є таке повір'я, вони ображають ангелів.

Казки ці ми збирали близько тринадцяти років, перший том, що вийшов 1812 року, містить здебільшого те, що зібрано нами в Гессені, в місцевостях на Майні і Кінціґ графства Ганау, звідки ми самі родом. Другий том завершено 1814 року, набагато швидше, почасти тому, що книгою багато хто зацікавився і став нам справжнім другом, пропонуючи свою допомогу. Вони її тепер підтримували, бо вже знали й бачили, що і як було задумано. А ще частково тому, що нам сприяла щаслива доля і вдалий збіг обставин, все назване вище звичайно допомагало наполегливим і старанним збирачам. Коли призвичаюєшся звертати на таке увагу, то починаєш це зустрічати набагато частіше, ніж можна собі уявити. Маються на увазі звичаї та характерні особливості висловів і жартів народу. Гарні німецькі казки з князівства Мюнстер і Падерборн, які написані нижньонімецьким діалектом, наділені особливою добротою та дружелюбністю. Саме тут особливо проявляється ця внутрішньо довершена повнота діалекту. Тут, у славетних давніх місцинах німецької свободи, збереглися подекуди легенди і казки як майже регулярна розвага у святкові дні. А ще земля багата успадкованими обрядами і піснями. Тут, де писемність іще частково не піддалася впливові чужовведень чи перевантажена до повного отупіння правилами та винятками до цих правил, бо відчуває небезпеку скотитися до неохайності в майбутньому. Потрібно сказати, що у народів з незначними, а відповідно і нерозвиненими писемними літературними творами, усна, переказова творчість культивується як замінник і квітне особливо пишно. Напевно, Нижня Саксонія зберегла це більше, ніж усі інші місцевості. Хіба можна уявити досконаліші і внутрішньо багатші твори німецької літератури, ніж збірки п'ятнадцятого чи навіть шістнадцятого століття з часів Ганса Сакса[1] і Фішарта[2z].

А ще одним з тих добрих випадків було те, що ми познайомилися з жінкою із села Нідерцверн, неподалік від Касселя. Саме вона розповіла більшість гарних казок, що увійшли до другого тому. Фрау Фіменнін була ще міцна, їй було не більше п'ятдесяти. В рисах обличчя

---

[1] Сакс Ганс (Sachs Hans) 5.11.1494 — 19.01.1576. Німецький поет, композитор., майстерзингер, один з найвідоміших представників міської (бюргерської) літератури XVI ст.

[2] Фішарт Йоганн (Fischart Johann) німецький поет і сатирик епохи реформації. Вражаюче володів пером: мова його творів — колоритна, гнучка та багата. Поет полюбляв гротеск, створив свій власний химерний стиль з примхливою грою слів та несподіваними поворотами сюжету.

проглядалася певна твердість, чіпкий розум і приємність, очі дивилися ясно і проникливо[1].

Вона міцно зберігала в пам'яті старі легенди і сама говорила, що цей дар не кожному притаманний, і не кожен здатен отак зберігати все у взаємозв'язку. При цьому вона розповідала неквапливо, впевнено, і з власною оцінкою повіданого. Спочатку невимушено швидко, потім, якщо треба, ще раз повільно, так що при наявності навичок за нею запросто можна було записувати. Саме завдяки цьому дещо зі сказаного нею збережене слово в слово, буквально, дослівно, і неможливо заперечити його правдивість. Хто думає про можливість перекручування переказаного, недбалість при збереженні почутого чи взагалі неможливість його довгого існування, той мусив би послухати, якою точною вона залишалась під час однієї і тієї самої розповіді і як вона зважала на правильність, переповідаючи, ніколи вона нічого не змінювала по суті і зразу ж виправляла сама посеред розповідей помилку, якщо така вкрадалась. Відданість і прив'язаність до переказаного проявляється набагато сильніше в людях, що живуть у певній законсервованості свого стилю життя, ніж у нас, схильних до змін, і ніж ми це можемо собі уявити. Саме тому має в собі це, так старанно збережене і багаторазово передане, очевидну переконливу близькість і внутрішню старанність порівняно з зовнішньо набагато блискучішим. Однак зробити це не так просто, ніж може видаватися. Епічна основа народної поезії подібна до зелені, яка поширена в усій природі в безконечних відтінках та варіаціях — зелені, яка невтомно насичує все і радує око, водночас, не несучи хворобливої втоми.

Окрім казок, у другому томі збережено нами ще й багато доповнень до першого, а також найкращі розповіді з багатьох там вказаних, або з інших, схожих до них джерел. Гессен — ця гориста земля, що лежить далеко від шумливих торгових артерій — доріг. Займаються там переважно землеробством. Саме тому тут давні перекази та легенди могли найкраще зберегтися. Своєрідний здоровий глузд, серйозність та старанність, хоробрість, навіть у переконаннях цієї місцини, не залишились поза увагою історії. Це відображено навіть у міцній статурі та гарному вигляді місцевих чоловіків, де, між іншим, в прадавні часи було місце проживання хаттів. Вони такі вже тривалий час, легко помітити відсутність прагнення до комфорту, любові, до спокою і помпезності разом з вишуканістю, особливо порівняно з іншими землями,

---

[1] Нашим братом Людвігом Гріммом це відображено надзвичайно подібно і природно у його гравюрі, яку ви знайдете серед інших його творів. Війна принесла добрій жінці великі злидні і багато горя, знайшлися добрі люди, які постаралися допомогти, чим могли, проте є речі, котрих уже не повернеш. Батько її численних онуків помер від тифу, з його дітьми, що так скоро стали сиротами, прийшли в її і до того злиденну хатину хвороби на велика нужда. Бідолашна жінка хворіла і танула на очах, як свічка. Сімнадцятого листопада її не стало.

скажімо, Саксонією. У Гессені розглядають ці якості як здобуток. І тоді відчуваєте, що певна строгість і нужда життя перебувають у гармонії з грубуватою та суворою, але водночас надзвичайно мальовничою природою цієї місцевості. Взагалі гессенців треба зараховувати до народів нашої батьківщини, бо вони, як ті старі домосіди, зберегли свою неповторність із плином часу.

Що ми до цього часу назбирали для нашої збірки, те й хочемо у цьому другому виданні ввести у книгу. Перший том майже увесь перероблений: те, що було незавершене і неповне — доповнено, дещо точніше і правильніше розказане. Тепер тут можна знайти фрагменти, які виступають у поліпшеному варіанті. Ще раз було все звірено: що здавалось сумнівним, тобто мало запозичене походження, або могло через доповнення передаватись неправильно, все це викинуто. Натомість вставлено місця доповнення з Австрії і Німецької Чехії (Богемії), тож, ми вважаємо, можна знайти дещо досі зовсім невідоме. Для заміток раніше було відведено нами досить мало місця. Раніше відводилось лишень третя частина всього об'єму книги. У цьому виданні стало можливим додати не лишень те, що ми раніше з такою неохотою викинули, але і нові пояснення, які, ми сподіваємось, зроблять наукове значення цих переказів набагато зрозумілішим.

Що стосується способу збору казок тут, то спочатку згадаємо про правильність і правду, а саме із власного ми нічого не добавляли, жодної легенди, самі не прикрашували, навпаки, кожну своєрідність, яку ми помічали, старалися зберегти, щоб надати в цьому розумінні збірці різноманітності змісту. Кожен, хто займається такою роботою, зрозуміє, що це не можна назвати безтурботним і необережним тлумаченням, а навпаки, потрібні увага й тактовність, які приходили з часом, щоб уміти відрізнити простіше, автохтонне, але досконаліше від фальшивого. Різні оповідання, як скоро вони доповнювалися і не мали суперечностей в об'єднанні, ми розповіли, як одне, але коли вони розходилися, а ще коли при цьому набували своєрідних властивих тільки їм рис, з таких ми віддали перевагу найліпшим, інші зберегли у примітках. Власне, ці повтори видаються нам більше вартими уваги, аніж ті, котрі становлять собою просте повторення з видозміною та зі спотворенням тексту, існуючого раніше. Можливо, це лишень невдала спроба внутрішнього наближення до першоджерела урізноманітненням. Повтори окремих речень, явищ і вступів треба розглядати як епічні рядки, які при зміні тону завжди повертаються. Іншого смислового витлумачення, власне кажучи, годі й шукати.

Безперечно, ми охоче залишимо діалектизми. Якщо б ми це скрізь могли зробити, то оповідання, поза сумнівом, виграло б. Тут маємо випадок, де форма вираження, витонченість і майстерність мови будуть зазнавати негативного впливу і буквально відчувається, як облагороджено правлена писемна мова, якою б вправною та вмілою вона не була, стає прозоріша для розуміння, передбачливіша, але і водночас

і прісна, без смаку. І в такий спосіб проходить втрата сутності. Шкода, що нижньосаксонський діалект поблизу Касселя, перебуваючи на межах давнього саксонсько-франкського округу Гессен, є невизначеною та незрозумілою сумішшю нижньосаксонського та верхньонімецького.

Наскільки ми знаємо, нами зібрано такий фольклорний матеріал, який ще ніким іншим не записувався і подібного зібрання німецьких казок просто немає. На даний момент існує лише декілька цілком випадково збережених, які згадуються або використовуються як матеріал до подальшого створення більших оповідей. Ми виступаємо проти таких обробок. Хоча, поза сумнівами, у кожному живому відчутті поезії лежить поетична фантазія і бажання вдосконаленості, без яких оповідь була б чимось неплідним і відмерлим, тому якраз це є причиною, що в кожній місцевості розповідь ведеться з притаманним їй колоритом і, відповідно, кожні вуста розповідають по-іншому. Одначе, все-таки є велика відмінність між тим напівнесвідомим, цією такою тихою простотою, яка є подібною до росту рослини, і яка походить з безпосереднього життєвого джерела напоєного простотою — між безжально та свавільно скороченим на свій лад фольклорним матеріалом. Чогось подібного ми аж ніяк не можемо схвалити. Єдиним правилом для запису та обробки фольклорного матеріалу мала би бути домінуюча над усім позиція, власне, поета, який керується лише природною вдосконаленістю народної духовності, що не дозволяє проникнути тій особливій хіті в його творчість. Якщо ж залишити в оповідях саму лишень наукову цінність, тобто пристати до думки, що в них збереглися лишень погляди і уявлення з укладами минулих часів, то само собою зрозуміло, що цінність такого твору після обробки майже завжди приречена на загибель. Сама поезія навряд чи виграє, бо вона, насправді, живе там, де знаходить духовну спорідненість, котра наділена здатністю «охолоджувати» та «освіжати», або зігріває і зміцнює. Кожна обробка оповідей, яка забере у них простоту, невинність і скромну чистоту, вириває їх із кола, в якому вони перебувають, і де вони завжди палко бажані, бо тільки в таких колах немає гидливого ставлення до них, викликаного перенасиченістю духовного життя пустими прагненнями. Може бути, і це в найкращому випадку, що витонченість, дотепність, гумор особливого ґатунку застосовують для відображення сміховинних дрібниць, що минуть у часі, ніжний показ почуттів, як це неважко помітити в поезії всіх народів. Проте цей прийом все ж має більше порожнього блиску, ніж користі, він несе за собою одноразове слухання, або читання, до яких звик наш час, і нагромаджує та загострює збудження. Одначе в повторі жарт нас утомлює, а тривала розповідь — це щось спокійне, тихе, чисте. Натренована рука таких обробок стає схожа на ту покарану богами тим, що все, чого вона доторкалася, навіть їжу, перетворювала на золото, але таке багатство не може ні наситити, ні напоїти. Лишень те, що створюється уявними міфологічними картинками, незважаючи потім на найкращі і найсильніші слова, здається холодним і аморфним,

і не зважаючи на «найкращі» та «найсильніші» слова — все даремно! Власне кажучи, повідане вище стосується тільки так званих обробок — таких, що мають за мету казку прикрасити, зробити поетичнішою, а не проти будь-якого вільного їх розуміння, чи, наприклад, сучасних поетичних творів, бо хто мав би охоту позначати поезії кордони?

Ми передаємо цю книгу всім доброзичливим рукам, віримо при цьому в благословенну силу, яка є у них, а ще бажаємо: якщо ці крихти поезії бідних та невибагливих комусь і не знадобляться, то нехай йому ця книжка ніколи до рук і не потрапить.

Кассель, 3-го липня 1819.
Переклад Р. Матієва

БРАТИ ҐРІММ

Спогади Германа Ґрімм

Якоб і Вільгельм Ґрімм були майже однолітки, хоча Якоб з вигляду був старший і міцніший — мабуть, тому, що не перехворів стільки замолоду, як Вільгельм, мій батько. Якоб був неодружений, і брати разом жили в будинку, разом працювали і навіть зараз лежать поруч на Матейському цвинтарі в Берліні. Народилися вони в Ганау, Якоб — 4 січня 1785 року, Вільгельм — 24 лютого 1786 року. Їхні дні народження завжди були для нас, дітей, чимось надзвичайним. Ось, приміром, спадає на думку спогад: Якобові подарували на срібній тарелі, котру виймали тільки з нагоди його дня народження, справдешню гору родзинок — і він забрав їх до своєї кімнати. Ще йому подарували пару гаптованих домашніх капців, які він миттю вхопив, бо підошви пахли свіжою шкірою, а запах шкіри був йому приємний, адже скидався на запах шкіряних палітурок. Капці він забрав до себе на гору, а вже за якусь хвилю знову з'явився — вже в обновці.

Мій батько завжди отримував 24 лютого горщик блідо-рожевого первоцвіту, своїх улюблених квітів. Відтоді слова «день народження» асоціюються в мене саме з ними.

Першу — незатьмарену — половину їхнього життя я знаю тільки з листів і розповідей. Цей найкращий і творчо багатий час прожили вони в Касселі. Там вони разом пішли до школи. Їхнє студентське життя проходило в Марбурзі. Повернувшись у Кассель, брати працювали бібліотекарями в Гессенській федеральній бібліотеці, в тихих і широких залах якої багато років були вони добрими господарями. З 1829 року сім років жили в Ґеттінґені. Після цього останнє десятиліття — в Берліні. Вільгельм помер у Берліні перший. Це сталося 16 грудня 1859 року. Я досі бачу перед собою Якоба, як він холодного зимового дня взяв своїми тонкими пальцями тверду грудку землі і кинув у могилу Вільгельма. 20 вересня 1863 року він пішов услід за братом. До своїх останніх днів обоє вони з раннього ранку до пізнього вечора невтомно працювали. Хоча Вільгельм іноді в останні роки вигляд мав трохи втомлений. А от Якоб до останнього виношував плани на майбутнє.

Кожен у Німеччині знає про братів Ґрімм, діти зростають у любові до них. Сотні разів мене запитували, чи я бува не їхній родич. І варто лишень було мені сказати, що я — їхній син і небіж, одразу ж ставав родичем і для тих, що про це питали. Ніколи я не зміг би зажити кращої слави — кожен шанує їхнє ім'я. І ця народна шана успадковується новими поколіннями і передається від батька до сина. На їхній пам'ятник, який стоятиме в Гессені, збирали кошти всі німці, гроші надходили звідусіль, навіть з інших країн. Часто бувало таке, що навіть діти і бідні люди вносили свою посильну частку — хай навіть усього по кілька пфенігів.

Якоб і Вільгельм Ґрімм рано втратили свого батька і всім завдячували тільки самим собі. Змалку вони були перейняті почуттям великої відповідальності за свою матір і за молодших братів та сестер. А коли 1806 року внаслідок наполеонівських воєн настали сумні дні, заволоділа ними думка, що треба працювати заради честі і визволення своєї батьківщини. Вони вірили у повернення давньої німецької єдності і величі. А ще була в них велика мрія всього їхнього життя — бути незалежними у своїй науковій роботі, щоб ніхто їм у цьому не заважав. Згодом так воно й було. Коли я згадую свого батька чи дядька, це перше, що спадає мені на думку. А ще — тиша і спокій, які були, власне, їхнім єством. Якоб рідко на щось скаржився братові у листах, хіба лиш на те, що в години, коли він був вільний від служби, іноді важко було знайти місце, де ніхто не заважав би працювати.

Я народився в Касселі, але мої перші дитячі спогади пов'язані з Ґеттінґеном. Пригадую, як дитиною тихо ступав у кабінетах мого батька і Апапи, як ми, діти, називали Якоба Ґрімм. Та й усі друзі, які заходили до них у дім, знали його під цим прізвиськом — Апапа. Було чути лишень поскрипування пера, або — в Якоба — іноді легеньке покашлювання. Пишучи, він низько нахилявся над аркушем паперу. Своє гусяче перо він завжди старанно загострював. Писав Якоб швидко і завзято. Мій батько рідко міняв свої довгі гусячі пера, а писав він повільно і стримано. Міміка одного і другого постійно зазнавала ледь помітних змін: брови то піднімались, то опускались. Час від часу дядько чи батько завмирали і вдивлялись у якусь точку. Іноді один з братів вставав, брав з бібліотеки книжку, відкривав її і гортав. Як на мене, неможливо навіть уявити, щоб хтось колись наважився порушити цю святу тишу.

Вікна кабінетів братів у Ґеттінґені виходили в широкі сади. Вдалині височіла липа, і було видно дерев'яний паркан. Я чув, як покоївки говорили про те, що за штахетами все отак і закінчується, тож уявляв собі в своїх дитячих думках, що цей паркан і є кінцем світу. Але найвіддаленішим для мене був, звісно, Кассель. Туди раз на рік вибиралася вся наша родина з Ґеттінґена та Мюнднерберґа. Ми пакували силу-силенну валіз і їхали туди каретою. Кожного разу, проїжджаючи проз лева, витесаного із сірого пісковика, який позначав Гессенський кордон, я одразу відчував себе вдома. Бо тополі, такі поширені в Ганновері, закінчувалися, і вздовж шосе на гессенській стороні вже росла горобина. Мій батько і дядько теж почувалися в Ґеттінґені далеко від своєї батьківщини. Якоб утішав себе тим, що й там, і тут на небі одні й ті самі зорі. Одначе його перша академічна лекція в Ґеттінґені була про тугу за батьківщиною. Сам я прожив у Гессені небагато років, аж тут ми вже змушені були покинути Ґеттінґен і повернутись до Касселя. Потім прийшло призначення на роботу в Берлін. Але ніколи не полишало мене відчуття, що в Гессені я був удома. І ніде більше не бачив я гарнішої гори з долиною біля підніжжя, і красивішого краєвиду. Я маю на увазі, що там я дихав іншим повітрям. Моя мати завжди говорила

гессенським діалектом. Ця гессенська мелодика викликає в мене захоплення. Вона звучить мені в казках, у всьому, що Якоб і Вільгельм писали, вона живе в моїх почуттях. Фульда назавжди залишилася для нас річкою з особливим значенням, а чудовий вірш про неї Карла Альтмюлерра зворушував мою матір до сліз.

Одначе мої дитячі спогади стосуються Ґеттінґена. На вікнах у кабінетах мого батька і мого дядька стояли їхні улюблені квіти. У Якоба — жовтофіоль і геліотроп, у Вільгельма, як я вже згадував, первоцвіт з його ніжним ароматом. На одному ранньому портреті, де Вільгельм зображений за письмовим столом, саме горщик з первоцвітом стоїть біля нього. Брати ставились до природи по-дружньому, як от Ґете. Всьому, що брунькувало і цвіло, вони раділи. На їхніх робочих столах замість прес-пап'є лежали різноманітні камінці. На Якобовому столі, наприклад, — скам'янілі мушлі, які зрослися в один шматок, на Вільгельмовому — уламок гірського кришталю. Їхні письмові столи з усім, що на них стояло, передані Національному музею німецького мистецтва і культури в Нюрнберзі, де, я сподіваюсь, їх шанобливо зберігають. Багато разів я чув від батька вірш Платена[1] про цвітіння жимолості, що його поет пізньої осені побачив на прогулянці. А ще йому була особливо дорога «Фіалка» Ґете, яку Моцарт так гарно поклав на музику. Обидва брати мали однакову звичку приносити зі своїх прогулянок окремі квіти і листочки, які вони клали в улюблені книги. Часто на вже сухих листочках записувались акуратними дрібними буквами дата і місце, звідки вони походять. Такі нагадування тої чи іншої події супроводжували братів все життя. А ще були спомини, дбайливо загорнуті в папір, з записаними детальнішими відомостями. Так, якось я знайшов листок конюшини, який батько зірвав у той день, коли біля бабусі було поховано мого старшого братика. Його назвали на честь Якоба, і всі казали на нього Якобчик. А ще можна знайти у Якобових і Вільгельмових книжках листочки і квіточки з могили їхньої мами. Серед старих рукописів я знаходжу загорнутий у папір засохлий бутон троянди, а на папері виведено: «З могили любої матусі. 18 червня о восьмій годині зірвано мною для мого дорогого брата на спомин про мене». Не вказано ані року, ані того, про котрого брата йдеться. Ще одну квітку мій батько дуже любив. В одному з листів моєї матері, який вона написала по його смерті, я читаю: «Ці маргаритки — з могили дорогого Вільгельма. Вона вся усипана ними, хоч їх ніхто не сіяв. Восени треба посадити лілії, це були улюблені квіти Вільгельма, його мами і Лотти». Більшого, ніж прогулятися на свіжому повітрі батько собі дозволити не міг. Серцеві напади, якими він почав страждати ще на початку студентських років, не дозволяли йому перевтомлюватися. Він ходив повільно, Якоб — швидко. Вони ніколи не ходили разом.

---

[1] Платен, Август фон (1796–1835) — німецький поет і драматург. *(Тут і далі — примітки перекладача).*

Хвороба була причиною того, що навіть на своїх прогулянках Вільгельм був змушений час від часу робити короткі перепочинки. Якоб же, на відміну від брата, побував у Парижі, у Відні, в Італії, Голландії та Швеції. Часто зовсім несподівано з'являвся і повідомляв, що їде у подорож, і лишень коли був уже в дорозі, ми дізнавалися, куди саме він зібрався. Про це розповідають численні листи. Згодом колись вийде збірка їхніх листів.

У Якоба в кабінеті стояла статуетка Ґете роботи скульптора Рауха[1], у Вільгельма — Вайсерів[2] бюст Ґете. Ґете був для них найбільшим авторитетом. Одначе вони не збирали його творів, і лишень на початку роботи над словником одержали від Гірцеля[3] останнє прижиттєве видання творів поета. Їхня спільна «кохана» бібліотека, для якої вони ще студентами почали збирали книги, розміщена була в Якобовій кімнаті. Як бібліотекарі, вони дбали про чітку впорядкованість і поводилися з книгами, мов із підданими, що заслуговують поваги. Книжкові полиці були низькі, щоб зручно було дістати рукою до верхніх рядів. З-над цих полиць із життєрадісних і частково потьмянілих картин дивились предки і родичі. Інші були зображені на менших картинах або на малюнках у рамках, і висіли там, де стіни залишались вільні від книг. Нам, дітям були відомі кожна картина і кожен малюнок, але про імена і долі цих поважних людей ми ніколи не розпитували.

Прадід Якоба і Вільгельма — найвизначніший серед предків. Фрідріх Ґрімм народився 16 жовтня 1672 року в Ганау, помер там таки 4 квітня 1748 року. Уже в двадцять років він був придворним проповідником у князівстві Ізенбурґ, наступні роки — другим проповідником у Ганау, а 1706 року — першим проповідником і церковним інспектором. Все це посади, на яких він перебував протягом 42-х років. Генеалогічну лінію його предків можна простежити до початку XVII століття.

Куди потрапить цей портрет в майбутньому? Той, хто його побачить, шанобливо роздивлятиметься чоловіка з піднятою правицею, вказівний палець якої ніби роз'яснює нам місце з Біблії, від Іоанна XV, 5: «Я — виноградина, ви галуззя! Хто в мені перебуває, а я в ньому, той

---

[1] Раух, Крістіан Даніель (1777–1857) — відомий в історії німецького мистецтва скульптор. Посідає одне з чільних місць не тільки як автор монумента Фрідріхові Великому — скульптурній композиції, що є одним із шедеврів Берліна. Один із засновників берлінської школи скульпторів, число його учнів сягає понад 200, найвідоміші серед яких Фрідріх Драке та Ернст Ритшель.

[2] Вайсер, Карл Готлоб (1780–1815) — німецький скульптор, що жив у Веймарі. Автор бюста і гіпсової маски Й. В. Ґете, яку митець створив ще за життя поета.

[3] Гірцель, Саломон (1804–1877) — німецький книговидавець. 1853 р. заснував у Ляйпцігу велике видавництво. 1838 р., коли братів Ґрімм за участь в «ґеттінґенській сімці» було позбавлено посад професорів Ґеттінґенського університету, Гірцель та його шваґер Райтер, які були співвласниками видавництва, запропонували Якобові та Вільгельму скласти великий словник німецької мови. Саме у видавництві Гірцеля цей словник уперше і побачив світ.

рясно зароджує, бо без мене нічого чинити не можете ви». Картину намальовано 1741 року, коли Фрідріхові Ґрімм було 69. 1748 року він помер. У листі, який він написав за три тижні до своєї смерті «вмираючою рукою із постелі хворого», він прощається зі своїми шановними братами, пасторами, яких він відвідував протягом сорока двох років як церковний інспектор. Зворушливими словами заповідає він їм «напружити всі свої духовні й тілесні сили, працювати вірно і старанно, та не зневірюватися від прийдешньої роботи». Пастор із Штайнау Георґ Юнганс, що досліджував діяльність Фрідріха Ґрімма, говорить про нього: «Коли я спостерігаю роботу Ґрімм і його духовних пасторів на щоквартальних зібраннях, то мене переповнює почуття надзвичайного захоплення цим чоловіком. Чоловіком, який так самовіддано, вірно, невтомно, а відтак прекрасно науково надихав своїх пасторів». На слові «науково» в цьому реченні поставлено акцент.

Поряд з портретами Фрідріха Ґрімма висів і портрет його сина, теж Фрідріха, який був пастором в Штайнау, де і помер. Про нього згадував Якоб у родинних хроніках, які входять до його автобіографії. З нагоди переїзду в Штайнау, куди Фрідріха було призначено 1730 року на посаду придворного євангелістсько-реформістського пастора, присвятив йому «християнсько-братнє вітання» його «найвідданіший духовний і кровний брат» Йонас. Ось так уперше постали поряд двоє братів Ґрімм, у ті часи обоє теологи. У вітанні була примітка з віршем, надрукованим великими літерами. У ньому йшлося про те, що предки братів «уже 70 років служать і очолюють церкву в Ганау». Йонас Ґрімм був на той час 17-літній студент-теолог і не дожив навіть до 22-х. Я роздивлявся його портрет. Він вбраний у сургучево-червоний камзол, а рука відведена вбік. Знаходжу подібність в обличчях з портретів та їхніх нащадків, а от це лице мені зовсім чуже.

До Штайнау переїхав згодом і син пастора Фрідріха, мій дідусь Філіпп Вільгельм Ґрімм. Він працював юристом в Ганау, а помер у розквіті сил. Його портрет, а також портрет його дружини, моєї бабусі, і портрети їхніх батьків одержали ми від славнозвісного художника з Ганау Урляуба[1]. Ці маленькі портрети мають особливу художню цінність, до того ж вони чудово збереглися. 1788 року майстер намалював портрет усієї родини. Наймолодший у цій галереї образів — синочок-первісток Філіппа Вільгельма Ґрімма Якоб. Сподіваюсь, що оскільки родина завершується на мені, ці картини зберігатимуться з належною пошаною. Вони мають повернутися в Ганау, де стоятиме і пам'ятник братам.

На мініатюрі Урляуба, намальованій олійними фарбами, Якоб Ґрімм зображений дворічною дитиною, у фіолетовому вбранні. Широченний світло-зелений шарф, зав'язаний збоку бантом. Комірець сорочки зібраний складочками, і розходиться аж до плечей. Та ще срібна пряжка на

---

[1] Урляуб, Георґ Карл (1749–1811) — німецький художник, що жив у Ганау, спеціалізувався на жанрових сценах та архітектурних пейзажах.

черевичках. Стоїть у невимушеній позі, одна нога за другою, з квітами в обох руках, легенько спершись об невелику скелю. Мініатюра зображує радісно всміхнену дитину і передає цю радість батькам. Квіти на передньому плані — сині і червоні, на довгих стеблах, на них легенькі метелики; на задньому тлі — струнке дерева, попереду — чагарник, і все це зливається в одне казкове ціле. І вже тоді на дитячому личку проступають пізніші серйозно-дорослі риси.

Якобові було дев'ять, коли помер батько. Він розповідав, як на другий день після батькової смерті дуже рано прокинувся від голосів у сусідній кімнаті і побіг у сорочці подивитися, що там сталось. Коли прочинив двері, почув голос столяра, що саме знімав мірку на домовину з іще одним чоловіком: мовляв, людина, яка тут лежить, заслуговує на домовину зі срібла. Якоба ці слова надзвичайно розрадили і втішили. По-дорослому впевненим почерком записав він повідомлення про велике горе, яке спіткало сім'ю. Запис було зроблено у Біблію, яку дідусь присвятив саме для таких оголошень. І цю книгу я з глибокою повагою рекомендую тим, хто її знайде колись згодом у ґріммівській шафі. Мушу сказати, що деколи з книгами поводяться досить необережно. Якоб Ґрімм тривалий час був бібліотекарем. Я повторюся, але завдяки власній бібліотеці він зажив поваги серед хранителів найблагороднішого надбання націй. Недарма ж твори, що возвеличуються над іншими, здобувають світову славу і вирізняються коштовними оправами. Старанність і добросовісність Якоба почала вже проявлятися в ті дні, коли помер його батько, зокрема, в тому, як він старався вшанувати коханого татуся бездоганним почерком. Шафу Якоба Ґрімм ми з сестрою подарували королівській федеральній бібліотеці у Берліні. У ній міститься рукописний спадок братів, і передовсім — їхня кореспонденція. Після моєї смерті і смерті моєї сестри туди ще багато чого додасться.

Після смерті батька Якоб вважав себе, хоч який він був молодий, головою сім'ї. Його брати і сестри завжди це визнавали. Він був наступник батьківської влади. Тільки мати стояла над ним, і він педантично, повсякчас доки вона жила, просив її як найвищу вирішальну інстанцію сказати останнє слово. А згорьована літня жінка охоче підкорялася волі сина. Мій батько Вільгельм був усього на тринадцять місяців молодший за Якоба, але й він оте вище становище брата завжди визнавав аж до самої своєї смерті. Лиш тепер я зворушений і вважаю ці стосунки святими, бо зрозумів, що підкорятися не завжди легко. А Якоб за своєю природою любив верховодити. Ще дитиною Якоб дуже дбав про те, аби пам'ять про батька не була заплямована. Ми маємо листи з тих часів, які він писав до свого дідуся, і в одному з них він обурювався якимось кравцем, що, як він чув у трактирі, погано висловлювався про його покійного батька. Він вимагав, щоб той наклепник став перед судом. Він також цікавився політичним становищем Німеччини, зокрема, тим, що діялось біля Штайнау, адже там жила мама. А мимо проходили прусські полки проти французької республіки. Мій батько

розповідав, як вони спостерігали за маршем кавалерії. Кавалеристи поробили в хлібинах дірки і нанизали їх на довгі кінські хвости, що були зав'язані вузлами знизу, а спереду йшов військовий оркестр, у складі якого були навіть скрипки. А ще батько розповідав, як прикладали вухо до землі, щоб почути звук гармат під час обстрілу Майнцу. Про ці дитячі часи в Штайнау розповіли Якоб і Вільгельм у своїх біографіях, а також Людвіґ і Фердинанд Ґрімм, молодші брати, в біографічних нарисах, які теж збереглися. Оточена родичами і друзями родина відчувала себе на сьомому небі в цьому маленькому місті і вела спокійний спосіб життя, центром якого була найменша дитина — єдина сестричка Лотта, яку всі ніжно любили. Та все потроху мінялося, поки діти підростали.

Спочатку залишили Штайнау Якоб і Вільгельм. Хоч народилися вони в Ганау, та через те, що юними звідти поїхали, вважали своїм рідним містом Штайнау. Людвіґ, який став художником, багато разів повертався до Штайнау. Ось лежить на його малюнках, в акварелях і замальовках, переді мною вся тамтешня місцевість, ніби я прожив там свою власну юність. Детально розповідає він у своїх мемуарах, як вони жили у батьківському домі. Цілим оповіданням описав Вільгельм, як він прощався зі Штайнау. «Коли ми вперше їхали до Касселя, найяскравішим моментом було те, як ми їхали з міста. Ми сиділи у розкішній кареті, я був попереду і бачив удалині нашу пасіку з білими кам'яними стовпцями і червоними ґратчастими воротами, і все це покривав густий туман. Я думав про весь той час, який я тут провів. Ті часи минули і нічого не залишилося: тільки глибоке провалля десь позаду та щось незримо-нове мерехтіло там удалині».

На зміну цим спогадам приходять інші, написані на тій самій сторінці. «Як зараз ясно бачу себе в якомусь білому вбранні, прикрашеному червоною стрічечкою. Я заблукав біля замку Філіппа, що коло Ганау, і ось я боязко, швидко, але напрочуд уважно роздивляюся гладенько обрізаний ряд дерев обабіч шляху з чистої гальки. Тиша, в яку я вслухаюся, і зеленуваті сутінки наганяють на мене одну хвилю страху за іншою. Хвилі зливаються в вал і той камінним муром виростає переді мною, все більше і більше лякаючи мене.

А ще я пригадую, як одного літнього ранку шикувались солдати в Ганау на парад. Я визирнув з вікна, а їх можна було побачити лишень тоді, коли вони крокували в кінці довгого провулку. Рушниці блищали на сонці, і я думав, який би я був щасливий, якби міг колись отак іти поряд з ними під гарну музику в ранковій свіжості.

А часто було у нас так: мама сидить за крок від вікна і дивиться в люстро, прикріплене на стіні трохи вище, а в ньому можна побачити всіх людей на вулиці. Стулка вікна відчинена, сонце сліпучо розляглося на дахах і тільки гудуть неспинно рамки на станках панчішників. Такі часи були невблаганно нудні.

Одного разу ми були на святі у дідуся. Волосся у нас завите гарячими щипцями в локони. Я вийшов з вітальні, щоки аж пашать і я йду по червоному вилинялому камені, яким вимощене подвір'я.

Коли ми жили в довгому провулку в Ганау, то в будинку внизу праворуч була зала, тло шпалер було біле, а поміж квітами стояли коричневі і зелені фігурки мисливців, що їх я завжди любив роздивлятися».

Ці спогади — з перших часів перебування в Ганау. 1790 року батькового батька перевели в Штайнау. Це сталося тоді, коли Вільгельмові було неповних 5 років.

З власних спогадів я додам, як на початку 50-х років ми з покійним татом провели один день в Ганау. Ми дивились на замок Філіппсруе і парк навколо нього, що лежали вдалині, і він розповідав мені, що його батько і мати там заручилися. Тато почув, що хтось інший хотів із нею одружитись, тож побіг за нею і її батьками в сад замку, куди вони пішли гуляти. Потім ми поїздили містом, і він показував мені всі відомі йому місцини та будинок, у якому вони жили.

Про переїзд із Ганау до Штайнау Вільгельм пише: «Згадую першу подорож з Ганау до Штайнау. Я сидів на ящичку в кареті, оббитій жовтою бляхою, а ще довго спав на тітчиних колінах. Восьмикутники на трактирах по селах видавалися мені такими дивними. Білі квіти на чорному терні без зеленого листя здавались мені сніжинками, і мельник мусив для певності одну гілку зламати і подати в карету. Це сталось перед Гельнгаузеном.

Коли я (вже в Штайнау) сидів у церкві і слухав орган та проповідь, підпирав голову рукою думав: як це тепер буде, коли я вийду звідси, а замість Гайнау буде Штайнау, а я піду до дідуся. Після смерті батька я часто думав, як би це було, якби він був серед людей, що виходили з церкви, і вів би мене за руку, або якби він стояв за дверима і розмовляв зі мною. Про це я думав так довго, аж часто здавалося, що це станеться напевне, але при цьому я ніскільки не боявся».

Портрет мого прадіда Ціммера[1], доопрацьований рукою Урляуба, зберігся найкраще серед усіх. На ньому — темно-коричневий кармазин з великими золотими карбованими ґудзиками. Кармазин прикритий спереду пишним жабо, на голові — біла сторога перука. З-під перуки на нас дивиться квітуче обличчя зовсім старого чоловіка з чітко окресленими рисами. А от у Філіпа Вільгельма Ґрімма, мого дідуся, риси дещо витягнуті, як і будова черепа. Якоб дуже схожий на нього. Філіппові Вільгельму було всього 44, коли він помер.

Пригадую собі, як у мого батька, коли він описував усі свої переживання, а пізніше і розповідав, давалася взнаки потреба вивершити якийсь певний момент свого життя. Велике значення мали для нього колір, світло і тінь. Він розповідав через призму поетичного світосприйняття. В його уяві робочі ескізи оживали, перетворювались на рухливі картинки. Якоб подає тільки найістотніше: дія його малюнків ґрунтується на проникливій передачі події. Деколи Вільгельм обмов-

---

[1] Ціммер, Йоган Герман (1709–1798) — батько матері братів Ґрімм — Доротеї Ґрімм, у дівоцтві Ціммер.

лявся, що Якоб викладав на папері, так нібито писав сам для себе. Дивно, але в художника Людвіґа Ґрімм було більше від Якобової, ніж від Вільгельмової вдачі. Маю на увазі ті його пейзажні малюнки та гравюри, які він виготовив для свого щоденника — вони незрівнянно перевершували те, що він створював, орієнтуючись на публіку.

Коли мій батько і дядько розповідали про свої ранні найкращі переживання в Касселі, час у Штайнау накладався віддаленим тлом. У Касселі вони могли покладатися лише на себе. Там вони здобули внутрішню самостійність, яка протягом усього життя була їхньою характерною рисою. Як найстарші, вони обоє почували себе зобов'язаними дбати про братів і сестру. В той самий час вони задовольняли і власні потреби, серед яких — потяг до навчання. Для них усе починалося з Гессена, туди таки їхні шляхи й повертались. З Гессена почали вони своє навчання, вчились по всій Німеччині, і до Гессена повертались. Це стало їхньою природною потребою. Це був той рідкісний випадок, коли суспільне життя Німеччини (події на початку століття) вельми сприяло прагненням молодого беручкого покоління. Ці роки показують, що не ті часи найщасливіші для народу, за яких він насолоджується спокоєм, а ті, за яких кожну окрему людину життя спонукає задіювати всі свої сили.

Отож, Якоб і Вільгельм закінчили ліцей у Касселі і поїхали в Марбург. Атестат Якоба від 13 березня 1802 року зберігся. В кінці атестату ректор Ріхтер сердечними словами висловлює побажання-надію, що Якоб колись завдяки своїм успіхам зрозуміє, які сподівання він на нього покладав. Обидва брати вивчали право. Савіньї[1] був перший учитель, який познайомив їх із найвищим змістом поняття «наука». Через нього вони познайомилися з родиною Брентано[2] і Арнімом[3]. Перетворення Гессена на частину нового наполеонівського вестфальського королівства зі столицею Кассель сприяло тому, що політичні погляди кассельців стали більш широкі, бо відблиск паризького всезагарбницького буття проявлявся і в резиденції Жерома Наполеона. Брати, не приклавши до цього рук, були поставлені на таку високу висоту, з якої вони далеко довкруж бачили всі події. В той час вони навчилися розглядати всі випадки європейської політики, так ніби

---

[1] Савіньї, Фрідріх Карл фон (1779–1861) — німецький юрист, професор Берлінського університету (1810–42). Фахівець з історії римського права, один із засновників історичної школи права.

[2] Із дванадцяти дітей багатого франкфуртського купця Петера Антона Брентано і Максиміліани Ла Рош світової слави зажили двоє: видатний поет-романтик Клеменс Брентано (1778–1842) та письменниця Беттіна Брентано, в заміжжі – Беттіна фон Арнім (1785–1859).

[3] Арнім, Людвіґ Ахім фон (1781–1831) — німецький письменник романтичної епохи. Коли брати Ґрімм готувались опублікувати зібрані ними німецькі народні казки, Арнім пообіцяв їм підшукати в Берліні видавця. А на Свят-вечір 1812 року Арнім уже поклав під ялинку найперше видання казок братів Ґрімм.

мали за собою досвід політичної державної діяльності — дар, який особливо проявився 1848 року. В ті часи політичного збентеження і розгубленості вони піддали виваженій критиці все, що відбувалося. Якоб та Вільгельм Ґрімм завжди переймались добробутом і честю своєї батьківщини, але ніколи не працювали задля тих чи тих політичних інтересів. Для них існувала одна «Німецька Батьківщина», переможна велич якої вимагає від кожного самопожертви. Але ні чіткого плану, ні засобів для роботи в них не було. Очевидно було те, що особистої кар'єри вони не прагнули. Скрізь вони шукали собі спокійного місця роботи — щоб біля їхніх кабінетів тиша панувала. А більшого вони ніколи не потребували і не вимагали. Їхнім прагненням було зберігати все, що могло стати пам'ятником німецького духу.

Для мене життя в Касселі стало по-справжньому цікаве тільки тоді, коли бабуся з іншими дітьми переїхала сюди зі Штайнау. Якоб розповідав, що мама одного разу перш ніж назовсім переїхати, відвідала їх обох. Тут він пішов з нею прогулятися вулицями, показати їй місто. Коли він вів її за руку, то справді відчував, що вона знову біля нього, і це були найщасливіші моменти його життя.

Якоб і Вільгельм вивчилися. Але треба було ще виховувати братів і сестру. Серед них — і Людвіґа Ґрімма. З тих часів збереглося багато портретів його роботи. Часто малював він і маму. Пригадую, що на письмовому столі мого батька стояла позолочена шкатулочка з маминим мініатюрним портретом. Сьогодні вона належить мені. Цей портрет — образ матері в її останні роки. Як і мою рідну маму, її звали Доротея. Вона така й залишилася, і до кінця анітрохи не постаріла.

Після смерті матері спільне життя всіх дітей у Касселі знову набуло нових форм. Але турботи про рідних не заважали Якобові та Вільгельму все більше і більше розширювати об'єми свої праці. І невдовзі, можливо, незалежно від їхнього бажання, вони стали центром кола молодих людей, який вони оживляли і в якому вони запалювали всіх бажанням брати духовну участь у тій справі, якою самі були перейняті. Їхні твори і їхнє листування показують, як добре вони почувалися серед цієї публіки, яку самі й виховували. Щось дивовижне і самобутнє є в Кассельському періоді Якоба і Вільгельма. В розквіті цих днів було зібрано і надруковано «Казки для дітей та родини».

«Казки для дітей та родини» не є результатом роботи, виконаної в певному напрямку, а є частиною результатів їхньої спільної діяльності. Брати записували казки для тих, хто тішиться ними, а саме — для дітей. Це видно вже з присвяти першого видання 1812 року «пані Елізабет фон Арнім для маленького Йоганнеса Фраймунда».

Фраймунд був першою дитиною Ахіма і Беттіни фон Арнім. Він тоді щойно з'явилася на світ. Але присвяту можна зрозуміти так: казок для дітей і родини на той час було багато, але для того, щоб можна було почитати дітям у родинному колі, зібрано чомусь було дуже мало. Але в першу чергу брати звернули увагу на те, що проходять проз квіти,

які виникли з поетичної фантазії народу, а це — частина загальнонаціонального багатства взагалі.

Це перше видання лежить переді мною. Том, надрукований на чудовому папері. Назва ще без помітки «Перший том». На закладці зеленим шовком вишито:

Для вашої Дівчинки-Безручки[1]
Принесли з подякою дівчачі ручки[2]**.**

Передмова датована «Кассель, 18 жовтня 1812р». Під нею Якоб написав пізніше, якраз за рік до Лейпцігської битви: «Далі я знаходжу серед інших поміток, зроблених рукою мого батька ще й таку: «Передмова Вільгельма, декілька речень Якоба». «Від Якоба казки 6,8 («Про соловейка», «Потайний чоловік», а також «Рука з ножем»), з французької і англійської перекладені. В наступному виданні я замінив їх на німецькі.» «Якобом розказані №12, 40, ймовірно 51, 57 («Рапунцель», «Наречений-розбійник», «Птах-знайда», «Про золоту пташку».) — Помітки спільні», — з цього випливає, що головна маса казок оброблена Вільгельмом. І третю — наукову — частину він практично сам завершив 1821 року.

Вільгельм вніс в один з робочих примірників першого тому, крім багатьох стилістичних поправок, імена тих людей, що розповіли йому ці казки. Тут я знаходжу мою любу покійну маму Доротею, задовго до того, як вона вийшла заміж за мого батька. Народилась вона 1795 року, а 1811-го, коли її ім'я вперше згадано в книзі, їй було шістнадцять. Саме з її вуст Вільгельм почув десяток найгарніших казок. Про інші казки другого тому, записані від неї, вона розповіла мені сама. Серед них ті, що наприкінці тому — «Король Дроздобород» і казка про зірки, які бідний дитині з неба подали як дощ.

Батько Доротеї Вільд був осілий у Касселі житель Берна, аптекар. У Берні його сім'я належала до знатних родин міста. Предки воювали під Муртеном і там збагатилися. В Берні я тримав у руках важкий срібний ланцюжок, що його один з Вільдів зняв з бургундського рицаря, а також величезний дворучний меч, теж трофей. Батько моєї мами, яка ще була сама мешканкою Берну, тримав «Сонячну аптеку» на Марґассе у Касселі. Це був будинок з багатьма нагромадженими один над одним поверхами, схожий на вежу. Поблизу нього, переселившись до Касселя, найняла собі помешкання моя бабуся Ґрімм (сьогодні на тому помешканні висить меморіальна дошка), в якому після її смерті проживали її діти. Не було жодного будинку у вузькому провулку Марґассе, історія якого не була відома моїй мамі. Вона вміла нам, дітям, розповісти

---

[1] Мається на увазі одна з казок.

[2] Маються на увазі дівчата, що допомагали, розповідаючи казки.

завжди щось нове про своїх колишніх сусідів. Фрау Ґрімм мала п'ять синів і одну дочку, у аптеці Вільда жило 6 дочок і один син. Пан Вільд був заможний чоловік. Сади навколо Касселя належали йому. «В саду» розповіла Доротея Вільд моєму батькові цілий ряд казок. Під казкою «Ганзенова дурна жінка» підписано: «Дортхен, 29 вересня 1811 року, в саду»; під «Столику-накрийся» — «Дортхен, 1 жовтня 1811 року»; під «Фрау Голле» — «Дортхен, 13 жовтня 1811 року, в саду». Вочевидь, 1811 року на Рейні, а отже і в Касселі стояла погожа тепла осінь. 9 жовтня наступного року Дортхен розповіла «Троє чоловічків» і в той самий день — «Різношерстку», після того, як 9 січня 1812 року від неї були записані «Шість лебедів», «Співуча кістка» і «Коханий Роланд» «біля пічки в садовій хатині». «Гензель і Ґретель» записана 15 січня 1813 року. Це «в саду» нагадує мені про любов моєї мами до всього, пов'язаного з чарівництвом. У неї, так само, як і в її братів і сестер, а також дітей це було вроджене. Вона часто говорила, що одне її бажання ніколи не здійсниться: мати хоча б маленький садочок. Тому вона завжди ставила на вікно у горщиках всіляку зелень, а біля стояли її стілець і столик з шиттям — це й була її маленька радість.

У свідомості більшості людей, які насолоджуються казками для дітей і родини в записах братів Ґрімм не як діти, а розмірковують про їхнє походження, склалась думка, що вони від початку до кінця списані з розповідей, які побутували серед людей; і навіть якщо Якоб і Вільгельм Ґрімм були перші за інших збирачів, що жили пізніше, то й ті могли так само присвоїти собі «власність народу». Але завдяки виглядові, в якому казки братів Ґрімм було подано людям, вони знову стали власністю народу, який їх створював, адже досі такого видання світ не бачив. Моя мама ще молодою дівчиною розповіла моєму батькові «Гензель і Ґретель». Одначе про те, що він занотував казку слово в слово, як вона продиктувала, не може бути й мови. Вільгельм додав до пізніших видань казок вище названу менш відому третю частину, де він, не називаючи осіб, зазначає походження окремих казок. Стосовно «Гензель і Ґретель» було зазначено лишень: «За різними оповідями з Гессена». Цим пояснюється, чому він у першому томі в тому місці, де вказав мою маму як джерело казки, зробив це не в кінці, а всередині казки, де власноруч вніс доповнення, яке лишень згодом увійшло до другого друкованого варіанту. Це — один з найкрасивіших фрагментів казки, де стара відьма питає:

А хто це, хто там без зупину,
Гризе-руйнує мою хатину?

В першому надрукованому варіанті діти налякані, і стара відьма виходить із дверей хатки. Письмове зауваження батька на полях означає тут, що спогади моєї мами цю сцену змальовують ширше, адже саме вона додала відповідь дітей:

Нікого, нікого навколо немає,
Це вітер з небес лісом гуляє, хатинку гойдає!

та інші деталі, як це можна прочитати згодом у наступних виданнях. У третьому томі батько наводить поряд з різноманітними підписаними розповідями ще й швабський варіант цієї казки та інші схожі варіанти. З цього вже стає ясно, скільки збирацької, упорядницької та редакторської праці було потрібно, щоб знайти ті форми казок, у вигляді яких сьогодні казки для дітей та родини стали збіркою, які відображає дух німецького народу.

Але не тільки Дортхен із родини Вільд постачала матеріал для збірки. Допомагали в цьому всі шестеро сестер, особливо одна з трьох старших — Ґретхен, що вирізнялась красою і талантами. Зберігався її портрет, на якому впадають в око красиве кучеряве біляве волосся і ніжна шкіра. Від неї записано найраніше датовані казки: «Принц лебідь» (зазначено: «Ґретхен, 1807») «Дитя Марії» (того таки року); «Про вірного кума горобця» («Ґретхен, 1808»); «Про дурника», «Як мишка з кицькою приятелювали» і «Украдений геллер» (1808). Ґретхен вийшла заміж і померла рано. Її дітей виховувала моя мама: ми, діти, були дуже близькі тоді, а наші діти і онуки близькі й тепер.

Звідки Ґретхен і моя мати знали казки? Очевидно, з розповідей своєї матері (казки розповідала пані Вільд, так само, власне, як це робила і її мати, тобто моя бабуся). Є мініатюра, яку я знаю з дитинства. На ній — літня жінка з ніжними, тонко окресленими рисами. Було в ній щось дуже аристократичне. На голові на високо підібраних припудрених косах у неї біла хустка, на плечах — шубка з куниці, в якій вона по неділях їздила в кареті до своєї дочки. Її звали Губер, і була вона донька відомого Геснера[1], котрий, як моя мама ніколи не забувала додати, написав словник «Thesaurus linguae romanae». Геснер — батько новітніх латинських словників. Бабуся моєї мами, отже тітка Геснера, ще дитиною з таким натхненням захопилася філологією, що, сидячи за завісою в аудиторії, слухала лекції свого батька. При цьому бувало таке, що вона засинала і зі свого сховку падала в аудиторію на землю. Але студенти плекали таке благоговіння до свого професора, що зовсім не сміялися. Фрау Вільд була маленька граційна жінка. Вона розповіла Вільгельму Ґрімму дві казки, під якими зазначено її ім'я: «Соломинка, жаринка і біб» та «Вошка і блішка», казки пані Вільд своєрідно поєднують у собі витонченість і граційну надзвичайність. Але з тими які розповіла Дортхен, вони не мають нічого спільного.

---

[1] Геснер, Йоганн Маттіас (1691–1761) – педагог, бібліотекар, філософ класичної школи. Геснерові належала ідея реформації навчання в школі та вищих навчальних закладах, він був одним з тих, що підготували ґркнт для неогуманізму. Найбільш відомий як автор згаданого словника, що став основним джерелом для словника латинської мови, роботу над яким було розпочато 1900 р.

Дортхен же отримала своє багатство також з іншого джерела. Над дитячою кімнатою в «Сонячній аптеці» Вільда з її багатьма коридорами, сходами, поверхами і прибудовами, які я сам ще дитиною всі обнишпорив, ходила «старенька Марія», чоловік якої загинув на війні. Вона щовечора читала молитву зі свого молитовника, оправленого шкірою дикого кабана. Від неї перший том казок отримав свої найгарніші казки. Зокрема, вона розповіла «Братик і сестричка» («Від Марії», 10 березня 1811 року»), «Червона Шапочка» («осінь 1812 року»), «Дівчинка-Безручка» (10 березня 1841року»), «Наречений-розбійник»; «Кума Смерть» («20 жовтня 1811року»), «Мандрівка Хлопчика-Мізинчика», «Колюча Ружа» та інші казки без вказаної дати. Я наводжу казки в послідовності їхнього опублікування. Можна припустити, що Дортхен і Ґретхен, можливо, всього лишень передавали далі те, що їм розповідала Марія.

З родинами Вільдів і Гріммів поєдналась і третя родина — Гассенпфлюгів. Людвіґ Гассенпфлюґ, міністр останнього курфюрства Гессена, мав 2 сестри: Амалію і Жанетту, які були подругами Дортхен і Лотти Ґрімм. Амалія Гассенпфлюґ (авторка книги «Ґретхен Ферфлассен» і подруга Анетти фон Дросте-Гюльсгофф) була тоді у розквіті краси і духу. Людвіґ Грімм часто малював її. Щось у рисах її молодого обличчя свідчило, що цей гострий погляд, цей самостійний дух не призначений для шлюбу. Вона померла в Меєрсбурзі (біля Боденського озера). «Мальхен» Гассенпфлюґ через свою духовну перевагу, можливо, стояла найближче з молодіжного товариства того часу до Якоба і Вільгельма.

Багато казок першого тому мають помітку «від Гассенпфлюгів», але більшість із них — особливий підпис «від Жанетти». Жанетта Гассенпфлюґ, молодша сестра була зовсім інша, ніж Амалія і духовно не подібна до неї, але прекрасна оповідачка і переповідачка. Гассенпфлюгівські казки починаються з 1811 року, більшість із них припадають на осінь 1812 року. Сестри Гассенпфлюґ розповіли, а Дортхен у свою чергу зробила остаточний варіант казок «Король Дроздоборід», «Білосніжка». З іншого боку, не всі Гассенпфлюгівські казки розповіли Жанетта, Амалія та Дортхен. Частину «Румпельштільцхен» розповіла Дортхен її молодша сестра Лізетта. «Чорт із трьома золотими волосинами», «Кіт у чоботях», «Пан Корбес» («Курочка і Півник») — ці казки розповіла Жанетта 1810 року, а окрім них іще «Про кравця, який невдовзі багатий став», «Синя борода», «Гурлебурлебутц», «Король із левом», «Мачуха». Мати Гессенпфлюґ була французького походження, помічено, що «Синя борода» і «Кіт у чоботях» вказують на Францію. З інших імен, що підписані під казками першої частини, деякі мені невідомі, згадаю лишень ті, що знаю: Аугуст фон Гакстгаузен, фрау Йордіс і Ахім фон Арнім.

Багато казок у збірці належить родині Гакстаузенів, у третій частині стосовно їхнього походження зазначено «з околиць Падерборну». Багато братів і сестер жили у Бекендорфі. Серед них — мама поетеси Анетта фон Дросте. Брати Ґрімм часто бували там, і Людвігові альбоми наповнені місцевими краєвидами і портретами, серед яких визначна

роль належить сценам селян, господарів, собак. Аугуст фон Гакстгаузен розповів казку «Погане товариство» 19 травня 1812 року.

Фрау Йордіс розповіла казку «Про пані лисицю» восени 1812 року. Вона була сестра Беттіни і Клеменса Брентано[1]. Казки, опубліковані в третьому томі, позначені як «з Майнської місцевості», можуть бути записані від Беттіни і Клеменса Брентано або ж зібрані в Штайнау. Казка «Дерево Махандель» отримала свою назву від художника Рунге[2] з Гамбурга з легкої руки Ахіма фон Арніма. «Йоринда і Йорингель» спирається на факти з життя Юнґа-Штиллінґа[3]. Проте і тут усна розповідь «зі Швальмської місцевості» містить незначні розходження.

1815 року вийшов другий том казок. Передмова датована 30 вересня 1814 року. У ній названо лиш одне нове ім'я: фрау Фіменнін із Цверена, села неподалік від Касселя. Вона зробила для другого тому те, що «старенька Марія» для першого. У передмові з цього приводу сказано: «Добрим випадком було знайомство із однією селянкою із Цверена, завдяки якому ми отримали значну частину казок, серед яких справжні гессенські, а також доповнення до першого тому. Цю ще досить бадьору жінку звати Фіменнін, погляд її очей ясний і проникливий, напевно, вона замолоду була гарна. Давні легенди вона міцно зберегла в своїй пам'яті, такий дар, казала вона, не кожному даний. При цьому вона розповідає неквапливо, впевнено і з власним ставленням до оповіді; спочатку зовсім вільно, потім, якщо потрібно, ще раз повільно, щоб можна було за нею записати. У такий спосіб дещо збереглося слово в слово. Якщо комусь здається, що переказане спотворюється, фіксується недбало, відтак не може довго проіснувати, тому варто було б почути, яку точність сповідувала ця жінка під час розповіді, як вона зважала на правильність, ніколи вона не змінювала нічого по суті й одразу ж сама виправляла помилку посеред розповіді».

У цій передмові до другого тому брати висловлюють думки про цінність казки як книги, яку дітям слід давати в руки. В 1812–1814 роках про це часто йшлося. Книга знайшла свого адресата серед дітей, про що в першому томі не думалось. Тоді більше зважалось на те, що з цього дітям можна розказати; тим часом діти побачили казки на власні очі. Брати наполягають на тому, що їх неможливо не помітити. І Вільгельм має цілковиту рацію. Ці казки — «здорові», а такого німецький народ потребує.

---

[1] Людовіка Йордіс (Лулу) — дружина придворного банкіра короля Жерома-Карла Йордіса.

[2] Рунге, Філіп Отто (1777–1810) — найвизначніший німецький художник періоду раннього романтизму.

[3] Юнґ, Йоганн Гайнріх (прозваний Юнг-Штилінгом) (1740–1817) — німецький письменник, лікар та науковець, представник течії «бурі і натиску». Автор романів та релігійно-містичних творів, свого часу популярних в Німеччині та Європейських країнах.

Друге видання книги побачило світ 1819 року. Другий том на титульній сторінці містив портрет фрау Фіменнін, «казкової жінки», намальований Людвігом Ґрімм. Його авторства також намальовані в першому томі братик і сестричка, коли вони сплять у лісі, та ангел з лілеями в руках позаду них. Людвігових малюнків до казок було багато, але тільки деякі з них вийшли у світ. Книжкова графіка була одним із жанрів його мистецької діяльності. У той час, коли вийшло друге видання, Лотта Ґрімм вийшла заміж за Гассенпфлюґа, і діти, які народжувалися одне за одним, а також пізніше мої брати і сестри почали ставати живою публікою для казок. Ми виросли з книгою і вважали її зміст як велику історію світу від найдавніших часів. Казки мали таку властивість, що кожного разу сприймались дітьми заново. Все навколо перебувало для нас у певному взаємозв'язку і творило собою чарівне велике царство, в якому й відбувались події.

У дітей усіх часів і всіх народів однакове ставлення до природи: вони бачать усе однаково живим. Ліси і гори, вогонь і зірки, річки і джерела, дощ і вітер розмовляють, плекають добро та зло і вплітають їх у людські долі. Але був час, коли не тільки європейський дитячий світ, але й самі нації так мислили. Як германські народи у цьому стані дитинства ставились до віри, мови, традиції — це було метою вивчення Якоба. Натомість Вільгельм не хотів цього досліджувати, а лишень передавати знайдене сучасності. Здебільшого Вільгельм надав казкам тієї форми, в якій вони виходили друком. В такому вигляді вони є самодостатніми творами.

1896 року мав бути поставлений пам'ятник братам у Ганау. Недавно я бачив у Мюнхенській майстерні Еберлес модель і мушу зізнатись, як я вражений природою величного. Вільгельм сидить у м'якому кріслі. Розгорнута книга в нього на колінах. Він дивиться не в книгу, а поперед себе у далечінь, задумавшись, таким я дитиною його бачив. Ніби в його благородному чолі визріває якась думка. Якоб стоїть біля нього, спершись рукою на поруччя крісла, дивиться, опустивши погляд, у книгу, ніби щось шукає у змісті. Спільна висока духовна праця не могла бути зображена простіше, виразніше і красивіше. На п'єдесталі має бути прикріплений у медальйоні портрет нашої матері, яка до останнього подиху ішла пліч-о-пліч із ними.

Доротея Ґрімм похована в Айзенаху. Вона лежить на території подвір'я церкви, проз яку лежить шлях до Вартбурґу. На надмогильному камені схилився ангел, точна копія того, який у Касселі на могилі Лотти Ґрімм (робота Вернера Геншеля, гессенського скульптора, який був вірним другом братів і сестри Ґрімм). Людвіг Ґрімм помер 4 квітня 1863 року в Касселі. Похований він біля свого батька, в Берліні. Мій і моєї сестри Аугусти дорогий брат Рудольф, який народився 31 березня 1830 року в Геттінґені, пройшов війну, був молодший і сильніший за мене, але помер 13 листопада 1889 року.

Переклад Р. Матієва

У серії "СВІТОВИД" вийшли у світ:

Берроуз Едгард.
Тарзан та його звірі. Тарзанів син.
Тарзан, годованець великих мавп

Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома

Верн Ж.
Двадцять тисяч льє під водою
Діти капітана Ґранта
П'ятнадцятирічний капітан
Таємничий острів

Гоголь М. Вечори на хуторі біля Диканьки. Тарас Бульба. Вій

Гомерова Іліада

Гомерова Одіссея

Джованьйолі Р. Спартак

Діккенс Ч. Різдвяні повісті

Дюма О. Три мушкетери

Керролл Л. Алісині пригоди у Дивокраї. Аліса в Задзеркаллі

Кір Буличов. Селище

Купер Ф.
Останній із могікан
Піонери, або Біля витоків Саскуехании
Звіробій
Слідопит

Рід Т.-М. Вершник без голови

Скотт В. Айвенго

Стругацький А., Стругацький Б.
Малюк. Пікнік на узбіччі. Хлопець із пекла.

Твен Марк. Пригоди Тома Сойєра. Пригоди Гекльберрі Фінна

Урсула Ле Ґуїн. Чарівник Земномор'я

СУПЕРГРА №9

Етап №9 призової гри

"МАНДРІВКА У "СВІТОВИД"

ПРИЗИ:

сімейні путівки в Карпати й "Артек"

СУПЕРПРИЗ:

сімейна путівка в Діснейленд (Париж)

1. Призова гра проходить поетапно.

2. У кожному етапі гри беруть участь три книги серії "Світовид".

3. Дев'ятий етап гри:

- **Джеральд Даррелл "Моя сім'я та інші звірі", Сетон-Томпсон "Вінніпезький вовк".**
- **Збірка фантастичних оповідань "Вітер чужого світу".**
- **Вільгельм і Якоб Грімм "Казки".**

Про книги наступного етапу, що беруть участь у грі, інформація буде подана у наступній книзі.

4. Поетапні завдання.

У тексті кожної книги, що бере участь у грі, "заховано" назву **одного** міста України. Читач повинен віднайти усі назви **(у кожній книзі — одне місто)**, вписати у таблицю, вирізати і надіслати на конкурс.

5. Розіграш **сімейних путівок у Карпати й "Артек"** відбувається щопівроку, починаючи з грудня 2006 року.

6. Стати учасником гри ви можете відразу, як тільки придбаєте три книги одного з етапів.

СУПЕРГРА

"10 КНИГ = ДІСНЕЙЛЕНД"

Для найзаповзятливіших гравців видавництво "Навчальна книга – Богдан" приготувало особливий подарунок — **сімейну путівку у паризький Діснейленд**. Щоби взяти участь у розіграші, потрібно віднайти назви десяти міст України, які буде "заховано" у десяти книгах серії "Світовид".

Правила супергри будуть опубліковані згодом.

Із результатами розіграшів можна ознайомитися на сайті www.bohdan-books.com.

Перелік міст України, які будуть “заховані” у книгах серії “Світовид”

Ця книга надрукована на папері NOVEL,
виготовленому компанією Stora Enso у Фінляндії.
Папір має властивість зменшувати контрастність сприйняття тексту
і спеціально призначений для друкування дитячих видань.

Літературно-художнє видання

Бібліотека світової літератури для дітей у 100 томах
"СВІТОВИД"
заснована 2004 року

Серія друга. Література XIX ст.

Грімм Вільгельм і Якоб

КАЗКИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА РОДИНИ

Для середнього та старшого шкільного віку

Переклад з німецької *Романа Матієва, Орисі Кульчицької*
Літературний редактор *Оляна Чередниченко*
Вступне слово *Оляни Рути, Галини Черниш*

Головний редактор *Богдан Будний*
Відповідальний за випуск *Борис Щавурський*
Редактор *Тетяна Риженко*
Дизайн *Володимира Басалиги*
Верстка *Ірини Демків*

Підписано до друку 04.06.2009. Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 51. Умовн. фарб.-відб. 51.
Обл.-вид. арк. 37,25.

Видавництво «Навчальна книга – Богдан»
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК №370 від 21.03.2001 р.

Навчальна книга – Богдан, а/с 529, м.Тернопіль, 46008
тел./факс (0352) 52-19-66; 52-06-07; 52-05-48
E-mail: *publishing@budny.te.ua, office@bohdan-books.com*
www.bohdan-books.com

ISBN 789661007375

В И Д А В Н И Ц Т В О

Навчальна книга ®
Богдан

www.bohdan-books.com

КУПИТИ ЕЛЕКТРОННУ КНИЖКУ

КУПИТИ ПАПЕРОВУ КНИЖКУ

http://bohdan-books.com/catalog/book/100745/